

ФРЕЙМ ЯК БАЗОВА СТРУКТУРА ПРЕДСТАВЛЕННЯ ЗНАНЬ У СВІДОМОСТІ ЛЮДИНИ

Анотація

У статті розглядається фрейм як базисна структура представлення знань, що репрезентована типовими ситуаціями у свідомості людини. Аналізується основний понятійний потенціал терміна «фрейм» та його співвіднесеність з іншими когнітивними поняттями та структурами, зокрема із концептом та семантичним полем. Значну увагу приділено розгорнутому опису базисних типів фреймів.

Ключові слова: фрейм, структура знань, концептуальна структура, концепт, семантичне поле.

DAVYDYUK Yu. B.
Khmelnytskyi National University

FRAME AS A BASIC STRUCTURE OF KNOWLEDGE REPRESENTATION IN HUMAN CONSCIOUSNESS

Summary

The article considers the frame as a basic structure of knowledge representation introduced by typical situations in human consciousness. The main conceptual potential of the term “frame” and its correlation with other cognitive notions and structures, in particular with the concept and the semantic field, is analyzed. Considerable attention is given to the detailed description of the basic types of frames.

Key words: frame, knowledge representation, conceptual structure, concept, semantic field.

Постановка проблеми. У сьогоденних лінгвістичних студіях науковці, що намагаються дослідити теорію концепту, неодмінно звертають увагу на дослідження лінгвокогнітивних структур під назвою фрейми. Існує чимало визначень цього поняття та значна кількість концепцій, споріднених із теорією фреймів, проте одностайності серед науковців й досі немає. Фрейм, безумовно є когнітивною структурою, представленою у теорії фреймової семантики. Вважається, що існують два першоджерела цієї теорії, одне з яких лінгвістичне – синтаксис та семантика, зокрема відмінкова граматика Ч. Філлмора, а інша пов'язана зі сферою штучного інтелекту та поняттям фрейм, представленим М. Мінським. Зокрема, М. Мінський запропонував організувати знання про світ як структуровані дані, що представлені стереотипними ситуаціями. Ці структури даних, що збереглись у пам'яті й отримали назву «фрейми» [9].

Для Ч. Філлмора, фрейм розуміється як система концептів, які взаємопов'язані таким чином, що для розуміння одного з концептів необхідно зрозуміти усю систему; і, в свою чергу, представлення одного з концептів робить можливим доступ до усіх інших [16]. Так, слова утворюють певні групи, які є лексичними представниками єдиного схематизованого знання, а щоб зрозуміти зміст одного з елементів з групи, потрібно до певної міри зрозуміти, що вони означають як єдине ціле. Такі групи слів утримує разом те, що вони «мотивуються, визначаються і взаємно структуруються особливими уніфікованими конструкціями знання або зв'язаними схематизаціями досвіду», які називаються фреймом [16, с. 54]. Ще пізніше вчений відзначав, що фрейми – це когнітивні структури, які забезпечують розуміння концептів, представлених словами [18].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зважаючи на велике розмаїття дефініцій фрейму [5; 6; 7], російська дослідниця Н. В. Стрєнева (2009) дослідила понятійний потенціал цього терміна. Зокрема, вона визначила та дослідила 20 полів, що відображають основні

характеристики терміна «фрейм». Найбільш значимі поля, що відображають понятійний потенціал терміна «фрейм» – це типізованість, знання, модель, структурованість, ситуативність, когнітивне та концептуальне, репрезентативність і т.д. Враховуючи зв'язки між найголовнішими полями, дослідниця побудувала графосемантичну модель терміна «фрейм», де основним компонентом є структурованість як одна із характеристик свідомості. Поле структурованість зв'язує майже усі ядерні поля та є однією з головних та найбільш розроблених характеристик фрейму. Таким чином, термін «фрейм», перш за все, потрактовується як *структура* змісту концептуального простору людини, що репрезентує знання про типізовані ситуації [14, с. 62–65].

У сучасних лінгвістичних теоріях фрейми використовуються не тільки для аналізу лексичних одиниць з точки зору семантики, граматики та синтаксису, їх також використовують для укладання словників, тобто у лексикографії [18; 20] та у комунікативній лінгвістиці, зокрема у теорії мовленнєвих актів та у прагматиці [7, с. 396]. Наразі фрейми активно використовуються у журналістиці та у навчальних курсах з медіаграмотності [12; 17].

Постановка завдання. Метою нашої розвідки є систематизувати основні ознаки і характеристики поняття фрейму та описати базові моделі фреймів, які наразі широко використовуються для побудови різних когнітивних структур.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи поняття фрейму, вчені неодмінно вказують на співвіднесеність фрейму з такими поняттями як концепт, сценарій, пропозиція та ін. Так, М. М. Болдирев зазначає, що фрейм та концепт знаходяться між собою у родових відношеннях, де концепт є родовим поняттям по відношенню до фрейму, причому фрейм використовується для позначення структурованих концептів, а концепт використовується для презентації будь-яких одиниць, в тому числі й неструктурованих [1, с. 60]. Виступаючи у якості виду по відношенню до поняття концепт, фрейм сам по собі може виступати родовим поняттям для певних явищ: до складу фрейму входять власне сам фрейм, схема, сценарій, когнітивна модель [13, с. 236]. Фрейм та концепт також можна розглядати з іншої точки зору як більш складне та просте поняття: концепт відображає якийсь об'єкт, образ, тому він є простим по відношенню до фрейму, що відображає усю ситуацію. Дослідниця О. В. Соколова вказує на те, що між фреймом та концептом існують як подібні, так і різні риси. Зокрема, зв'язок фрейму з процесом категоризації, а концепту – з процесом концептуалізації; домінування у фреймі стабільних типізованих ознак і віднесеність до концепту усіх ознак. Крім цього, фрейм будується за більш чіткою та жорсткою схемою – ієрархічно; концепт зображується у вигляді польової моделі з ядром та периферією [13, с. 237].

Один із засновників фрейму М. Мінський (1979) розглядав фрейм як сітку, що складається з вузлів та зв'язків між ними; кожен вузол має бути заповненим своїм «завданням», яке представляє ті чи інші властивості ситуації, якій воно відповідає. Вузол найвищого рівня зазвичай заповнений назвою ситуації, тобто темою; вузли нижніх рівнів не наповнені своїм завданням і називаються терміналами. Елементи верхнього рівня відображають, як правило, стійкі, конвенціональні ознаки, а елементи нижніх рівнів знаходяться в ситуації «очікування»: вони наповнюються ознаками у процесі пристосування фрейму до конкретної ситуації. Ієрархічно упорядкована структура фрейму забезпечує його цілісність [9]. Отже, за своєю ієрархічною структурою, фрейм складається з вершини (теми), тобто макропропозиції, та терміналів (слотів), які заповнюються пропозиціями. Ця когнітивна структура організована навколо певного концепту, але, на відміну від тривіального набору, асоціацій такі одиниці вміщують лише саму суттєву, типову та потенційно можливу інформацію, яка асоційована із певним концептом.

Фрейм, як концептуальна структура, передбачає можливість його перетворення в сценарій: якщо фрейм – сталий набір фактів про світ, то сценарій (скрипт) – стандартна послідовність подій у описі ситуації. Один і той же фрейм може бути розгорнутий в декілька сценаріїв, а типовим сценарієм є скрипт. Як бачимо, ці когнітивні моделі мають багато спільних з ним характеристик та розвиваються на його основі.

За М. Мінським фрейми бувають **чотирьох типів**: синтаксичні, семантичні, тематичні, розповідні а також *фрейми-образи* та *фрейми-сценарії* [9, с. 62]. Хоча вчений не наголошував на відмінності фреймів-образів та фреймів-сценаріїв, однак його послідовники розмежовують статичні та динамічні фрейми. Зокрема, В. В. Красних (2003) виділяє фрейм-структури, що тісно пов'язані з кліше та штампами. Фрейм-структури у розумінні В. В. Красних, це структури, які можуть бути представлені не лише сценаріями скриптами), але й образами, тобто фрейми можуть бути не лише динамічними, але й статичними. Фрейм-структура також може бути простою, коли наявний один вектор асоціативних зв'язків та складною – при наявності багатьох [8, с. 288].

С. А. Жаботинська для побудови когнітивних структур використовує п'ять базисних фреймів: предметний, акціональний, посесивний, таксономічний (ідентифікаційний) та компаративний. У цих фреймах представлені концепти, які відносяться до основних понятійних категорій. При цьому фрейми розуміються в широкому сенсі, як структури представлення знань, або «ідеалізовані когнітивні моделі» [2; 19]. Фрейми, що розглядаються, названі «базисними», оскільки вони демонструють первісні, найбільш узагальнені принципи категоризації та організації інформації, вираженої за допомогою мови. Ця інформація стосується предметів світу, що відображається у свідомості людини, їх властивостей і їх реляцій один з одним. Розглянемо детальніше побудову базисних фреймів за С. А. Жаботинською [2; 3; 4].

У предметному фреймі (1) одна і та ж сутність (ЩОСЬ або ХТОСЬ) характеризується за своїми кількісними, якісними, буттєвими, локативними і темпоральними ознаками. Вони представлені в наборі пропозицій, де між предметом і його ознаками встановлюється зв'язок є/існує:

ЩОСЬ є СТІЛЬКИ (кількість)

ЩОСЬ є ТАКЕ (якість)

ЩОСЬ є/існує ТАМ (місце буття)

ЩОСЬ є/існує ТОДІ (час буття)

ЩОСЬ існує ТАК (спосіб буття).

Предметний фрейм є концептуальною основою частиномовних систем [2].

В акціональному фреймі (2) декілька предметів, що є учасниками події, наділяються аргументними ролями. Список традиційних ролей, доповнений їх згрупованими за типами різновидами, виглядає так: «агенс – каузатор», «пацієнс/об'єкт», «афектив (результат як предмет із каузованою ознакою) – фактитив (результат як каузований предмет)», «інструмент – помічник – супроводжувач», «реципієнт – бенефактив», «причина – умова – ціль». Реляції між предметами визначаються дією агенса/каузатора і експлікуються дієсловами діє або робить, які супроводжуються відповідними прийменниками: діє на (пацієнс/об'єкт), діє/робить із (інструментом, помічником або супроводжувачем), діє через (причини, умови або цілі) тощо.

Посесивний фрейм (3) демонструє зв'язок ЩОСЬ-володар має ЩОСЬ-приналежне і розгалужується у три основні субфрейми: (а) ЩОСЬ-ціле має ЩОСЬ-частину; (б) ЩОСЬ-контейнер має ЩОСЬ-вміст; (в) ЩОСЬ-власник має ЩОСЬ-власність.

Таксономічний фрейм (4) є підставою для відношень категоризації, які також специфікуються у трьох субфреймах: (а) ЩОСЬ-індивід є ЩОСЬ-вид; (б) ЩОСЬ-індивід/вид є ЩОСЬ-рід; (в) ЩОСЬ-індивід є ЩОСЬ-іпостась. Вид і рід залишаються постійними таксонами предметної сутності (індивіда), «іпостась» стає її перемінним таксоном, що залежить від способу існування індивіда в одному з його можливих світів. У пізніших працях, С. А. Жаботинська [3; 4] вказує на використання ідентифікаційного фрейму (4) замість таксономічного, загальна модель якого виглядає так – ХТОСЬ/ЩОСЬ-ідентифікатив є ЩОСЬ-ідентифікатор. Ідентифікаційний фрейм (4) представлений такими субфреймами як а) ХТОСЬ/ЩОСЬ-ідентифікатив є ЩОСЬ-персоніфікатор; б) ХТОСЬ/ЩОСЬ-ідентифікатив є ХТОСЬ/ЩОСЬ-класифікатор; в) ХТОСЬ/ЩОСЬ-ідентифікатив є ХТОСЬ/ЩОСЬ-характеризатор/специфікатор.

Компаративний фрейм (5), що виникає на основі таксономічного фрейму, представлений субфреймами тотожності, схожості і подібності: (а) тотожність пов'язана із підведен-

ням референта під певну природну категорію, вид або рід – ЩОСЬ-референт є (наче) ЩОСЬ-корелят; (б) схожість спирається на аналогію як виділення спільних рис у членів тієї самої категорії – ЩОСЬ-референт є наче ЩОСЬ-корелят; (в) подібність, що є підставою концептуальної метафори, уможливорює встановлення спільних рис у членів різних категорій – ЩОСЬ-референт є наче б то ЩОСЬ-корелят [2–4].

Усі розглянуті фрейми формуються шляхом комбінаторики пропозицій. Пропозиція, як елементарна структура представлення знань, включає логічний суб'єкт (цільовий концепт) і логічний предикат (ознака, приписувана суб'єкту) [4]. На думку Ю. Г. Панкраца, пропозиції, що зберігаються в пам'яті утворюють більш тісні об'єднання – зв'язкові набори, пакети і т.д. Фрейм як раз і є тим поняттям, яке відображає такий тісний зв'язок серії пропозицій [11, с. 24].

Теорія фреймів має багато спільного з дослідженням семантичних полів. Основна подібність обох теорій полягає, передусім, у тому, що в цих теоріях ментальні репрезентації – семантичні поля, з одного боку, та фреймові структури, з іншого – ґрунтуються на досвіді, тобто є відбитками реального світосприймання або життєвого досвіду мовця. Ядром в обох концепціях виступає розумова структура, на якій накопичується і переробляється інформація, отримана завдяки синтезу всіх перцептуальних систем [5, с. 43]. Але водночас існують й певні розбіжності між цими двома теоріями. Зокрема, Ч. Філлмор наголошує на тому, що теорія семантичних полів вивчає та інтерпретує семантичні зони виключно як мовні феномени, в той час як семантика фреймів розглядає множину фреймів інтерпретації як альтернативні способи бачення речей [16, с. 54]. Інші розбіжності між семантичним полем та фреймом подає І. А. Тарасова (2004) та В. Г. Ніконова (2008): 1) фрейм – жорсткіша структура, що відбиває типові зв'язки в типових ситуаціях; поле – структура гнучкіша, асоціативно-конкретна, іноді – індивідуальна; 2) інтегруючим началом у фреймі слугує ситуативна близькість, у полі – асоціативно-семантична; 3) структурна організація фрейму передбачає наявність вузлів (слотів), поля – ядра, центру й периферії, межа між якими досить нечітка й рухлива; 4) лексична репрезентація фрейму найближче відповідає тематичній групі; ментальна модель семантичного поля потребує введення терміна «концептуальне поле» [10; 15].

Висновки з проведеного дослідження. Отже, фрейми як базові когнітивні структури представлення знань наразі є досить поширеними об'єктами досліджень у когнітивній лінгвістиці та у лінгвістичних колах зокрема. Фрейми водночас структурують зміст концептуального простору людини та репрезентують знання про типізовані ситуації, причому ці знання можуть бути з будь-якої сфери життя людини та суспільства. Структури фреймів використовуються для опису моделей концептів (мовних, культурних, текстових, художніх та ін.). Фрейми також, переходячи із тексту в текст і поєднуючись між собою, формують специфічний структурно-смісловий простір твору письменника [10, с. 185].

Перспективою цієї розвідки є подальший розгляд поняття фрейму і його кореляції з іншими когнітивними структурами та застосування базисних типів фрейму при аналізі семантичного простору різних (художніх) дискурсів.

Список використаної літератури

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : изд-во Тамбов. ун-та, 2000. – 123 с.
2. Жаботинська С. А. Посесивна конструкція і концептуальні трансформи / С. А. Жаботинська // Мова. Людина. Світ: до 70-річчя проф. М. П. Кочергана : зб. наукових статей. – Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2006. – С. 178–192.
3. Жаботинская С. А. Принципы лингвокогнитивного анализа и феномен полисемии / С. А. Жаботинская // Проблемы загального, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя професора В. В. Левицького. – Чернівці : Книги ХХІ, 2008. – С. 357–368.
4. Жаботинская С. А. Ономаσιологические модели и событийные схемы / С. А. Жаботинская // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2009. – № 837. – С. 3–14.

5. Козак С. В. Лінгвостилістична характеристика фрейму «Природа» в романі Е. Штрітматтера / С. В. Козак // Мова. Культура. Бізнес. – Київ : «Правові джерела», 2004. – № 2. – С. 41–46.
6. Коляденко О. О. Термін фрейм у лінгвістиці / О. О. Коляденко // Термінологічний вісник. – 2013. – Вип. 2(1). – С. 139–144.
7. Коцюк Л. М. Лінгвістичний аналіз поняття фрейму / Л. М. Коцюк, О. В. Тишко // Наукові записки. Серія «Філологічна». – 2009. – Вип. 11. – С. 391–399.
8. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.
9. Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский. – М. : Энергия, 1979. – 150 с.
10. Ніконова В. Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.04 / В. Г. Ніконова ; КНЛУ. – Київ, 2008. – 558 с.
11. Панкрац Ю. Г. Пропозициональные структуры и их роль в формировании языковых единиц разных уровней / Ю. Г. Панкрац. – Минск–Москва : МГПИИЯ, 1992. – 112 с.
12. Почепцов Г. Г. Маніпуляції в медіа. Медіаосвіта та медіаграмотність : підручник / Г. Г. Почепцов ; за ред. В. В. Різуна. – Київ : Центр вільної преси, 2012. – С. 283–302.
13. Соколова О. В. Категорія фрейма в когнітивній лінгвістиці / О. В. Соколова // Вестник Астрахан. гос. тех. ун-та. 2007. – № 1(36). – 2007. – С. 236–239.
14. Стренева Н. В. Понятийный потенциал термина «фрейм» / Н. В. Стренева // Вестник ОГУ. – 2009. – № 11(105). – С. 60–65.
15. Тарасова И. А. Фреймовый анализ в исследовании идиостилей / И. А. Тарасова // Филологические науки. – 2004. – № 4. – С. 42–49.
16. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXIII. – 1988. – С. 52–92.
17. Харитоненко О. І. Висвітлення поняття фрейму як засобу інтерпретації та маніпулювання в навчальних курсах медіаграмотності / О. І. Харитоненко // “Young Scientist”. – 2018. – № 9.1(61.1). – С. 128–133.
18. Fillmore C., Atkins B. Towards a Frame-based organization of the lexicon: the semantics of RISK and its neighbors. Frames, Fields and Contrasts: new essays in semantic and lexical organization / ed. A. Lehrer and E. Kittay. – Hillsdale: Lawrence Erlbaum, 1992. – P. 75–102.
19. Lakoff G. Women, fire, and dangerous things: what categories reveal about the mind. – Chicago : University of Chicago Press, 1987. – 632 p.
20. Zhabotynska S. English clichés of scholarly texts: A thesaurus (materials for teaching Academic Writing). – Kyiv : UA CLIP, 2015. – 72 p.

УДК 81'36:811.111

ДМИТРОШКІН Д. Е.
Хмельницький національний університет

КОМПОЗИТНІ НОМІНАНТИ З ОСНОВАМИ-ЧИСЛІВНИКАМИ В АМЕРИКАНСЬКОМУ СПОРТИВНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ

Анотація

В статті розглядаються способи використання числівника як одного із компонентів композитних номінантів в сучасному американському спортивному медіадискурсі. Виділяється широкий спектр застосування таких основ. Розглядаються та аналізуються можливі моделі основоскладання з використанням числівників, а також лексичне значення таких композитів.

Ключові слова: композитний номінант, числівник, основоскладання, американський спортивний медіадискурс.